

K podstate životnej úrovne, ktorú tvoria sociálno-ekonomické stránky uspokojovania potrieb ľudí, sa dá preniknúť len cez jej javové formy. Medzi nimi treba uviesť predovšetkým príjmy, výdavky, mzdy, ceny, spotrebu, vybavenosť a majetok domácností, hodnotové a naturálne stránky spotreby, niektoré časové a organizačné podmienky uspokojovania potrieb, kvalitu životného prostredia, a to vo vzájomných súvislostiach, v jednote kvantitatívnych a kvalitatívnych, absolútnych a relatívnych prvkov. S rozvojom a prehľbovaním sociálnych vzťahov a sociálne podmienených potrieb zvyšuje sa najmä význam relatívnych prvkov. V tejto súvislosti je vhodné pripomenúť myšlienku K. Marxa: „Naše potreby a pôžitky vyvierajú zo spoločnosti; meriame ich preto spoločenskými meradlami a nemeriame ich predmetmi, slúžiacimi na ich uspokojenie. Pretože naše potreby a pôžitky majú spoločenskú povahu, sú relatívne“ [Marx—Engels 1977 : 472].

Zo spoločenskej podmienenosti životnej úrovne vyplýva, že jej širšiu, spoločenskú hodnotu možno pochopiť len relatívne, v určitých súvislostiach. V rámci nich sú dôležité najmä tieto vzťahy:

a) *Kategória životnej úrovne odráža procesy uspokojovania potrieb, ktoré sa uskutočňujú predovšetkým prostredníctvom práce a na základe jej výsledkov.* Vzťah životnej úrovne ku kvantitatívnym a kvalitatívnym stránkam celkového súhrnu práce, ktorá sa v spoločnosti vynakladá na uspokojenie potrieb, patrí preto medzi základné hodnotiace kritériá životnej úrovne.

b) *V životnej úrovni sú obsiahnuté spoločenské vzťahy.* Z toho dôvodu životnú úroveň spoločenských subjektov je možné hodnotiť len prostredníctvom životnej úrovne iných spoločenských subjektov. Pritom s rozvojom spoločenskej výroby a deľbou práce sa rozsah spoločenských vzťahov obsahovo prehľbuje a priestorovo rozširuje. Medzinárodná výmena výrobných prostriedkov a spotrebných predmetov, prerastajúca do moderných foriem „nematerializovanej“ deľby práce, spolu s rastúcou technickou úrovňou systému informácií a mobilitou obyvateľstva vedie k tomu, že hmotné stránky životnej úrovne, a následne aj niektoré prvky spôsobu života, sa internacionalizujú. Človek sa identifikuje stále so širším prostredím, ktoré spoluvytvára svojou prácou, v podobe hmotných produktov alebo služieb. Toto širšie prostredie spätne formuje potreby človeka a tým vytvára aj kritériá pre vlastné hodnotenie uspokojovania potrieb a životnej úrovne.(2)

c) *Životná úroveň má spoločenský význam len v relácii k ostatným spoločenským hodnotám, najmä vo vzťahu k hodnotám úžitkovým, etickým, estetickým a politickým.* Spoločenská prax, a v rámci nej predovšetkým práca, rozvíja systém hodnôt, mení ich obsah, štruktúru a hierarchiu. Tým sa dostáva

(1) Tento článok je koncipovaný ako diskusný príspevok k prebiehajúcim prognozám sociálneho rozvoja, v ktorých má životná úroveň svoje nezastupiteľné miesto.

(2) Tendenciu prerastania potrieb za národné hranice vystihol už K. Marx, keď písal: „Až veľký priemysel vytvoril vlastne svetové dejiny v tom zmysle, že uspokojovanie potrieb každého civilizovaného národa a každého individua urobil závislým od celého sveta a zničil doterajšiu prirodzene vzniknutú izolovanosť jednotlivých národov“ [Marx—Engels 1977 : 256].

životná úroveň do meniacich sa súvislostí s minulým, súčasným i predpokladaným vývojom hodnôt v spoločnosti, je nimi určovaná a sama ich tiež spoluvytvára. Preto jej spoločenská hodnota spočíva v miere jej súladu s existujúcou hodnotovou základňou spoločnosti a v prospešnosti pre rozvoj tejto základne. Obohacovanie životnej úrovne o hodnotové prvky a normy sociálno-politického, etického, estetického a právneho charakteru vedie k dôslednejšiemu začleneniu tejto kategórie do spoločenského rozvoja, v ktorom integrujúcou hodnotou je všestranný rozvoj ľudí. Objektivita týchto súvislostí kladie na inštitucionalizované formy riadenia a plánovania životnej úrovne podstatne vyššie nároky, než sú tie, ktoré vyplývajú zo zjednodušených prírastkových prístupov k usmerňovaniu životnej úrovne, pohybujúcich sa len vnútri samotnej životnej úrovne a len v rámci kvantitatívnych vzťahov. Absencia, nedostatočné obsiahnutie širších spoločenských hodnôt alebo jednoduchá extrapolácia minulých a prekonaných hodnôt v riadení životnej úrovne obvykle vedú k strate nadväznosti reálneho vývoja životnej úrovne na zákonitosti vývoja potrieb a záujmov spoločenských subjektov a nakoniec k samotnej deformácii spoločenských hodnôt a noriem. K negatívam tohoto druhu prispieva často zjednodušené chápanie životnej úrovne ako stupňa uspokojovania potrieb. Od neho je len krok k tomu, aby sa rast kvantitatívnych, a často len nominálnych veličín, stotožnil s rastom uspokojovania potrieb, s rastom životnej úrovne.(3)

V nadväznosti na uvedené spoločenské relácie životnej úrovne, hoci nie v nich úplnej vyváženosti a komplexnosti, pokúsím sa ďalej načrtnúť tie protirečivé a problémové tendencie vo vývoji životnej úrovne, ktoré sú, alebo ktoré sa môžu stať determinujúcimi a limitujúcimi faktormi niektorých stránok sociálneho rozvoja. Konkrétne ide o

- nedocenenie internacionalizácie potrieb,
- extenzívny vývoj životnej úrovne,
- rozpornosť vývoja homogenizácie a diferenciácie životnej úrovne.

Treba poznamenať, že pôsobenie rôznych činiteľov v oblasti životnej úrovne sa natoľko prelína a vzájomne podmieňuje, že analýza a indukcie z empirických dát v členení podľa uvedených tendencií majú skôr orientačný než systemizačný charakter. Orientačný charakter majú tiež poznatky z komparatívnej analýzy, pretože vychádzajú z údajov, pri ktorých sa nedá dosiahnuť úplná porovnateľnosť.

1. Nedocenenie internacionalizácie potrieb

Jednou z hlavných tendencií, ktorá sa dlhodobo prejavuje a ktorej intenzita a spoločenský dosah stále rastie, je už spomínaná internacionalizácia vývoja potrieb a foriem ich uspokojovania. Pretože táto tendencia má svoj pôvod v ekonomickej základni, jej protirečivé súvislosti sa musia riešiť primárne vo sfére ekonomických podmienok života spoločnosti. To si vyžaduje vytváranie a rozvoj takých vzťahov v spoločenskej výrobe, v ktorých spoločenský výrobca nepreberá pasívne trajektóriu vývoja potrieb a konkrétnych spôsobov ich uspokojovania, ale naopak, sám sa stáva ich aktívnym tvorcom. Jednostranné negativistické prístupy k medzinárodným trendom rozvoja potrieb, umocňované rôznymi mechanizmami morálno-politického pôsobenia a subjektívneho formulovania vlastných vzorov spotreby, neprispievajú ku konštruktívnemu

(3) Snahy definovať životnú úroveň pomocou stupňa uspokojovania potrieb prehliadajú fakt, že problém merania potrieb ekonómii a ani teórii životnej úrovne neprislúcha. Navyiac, definícia tohoto druhu chce redukovať podstatu javu na jeho kvantitatívnu stránku.

riešeníu tejto tendencie z materialistických pozícií. Teoretická a praktická nedokonalosť nášho pochopenia a predvídania smerov a dôsledkov rozvoja potrieb v zahraničí sa často prejavuje ich apriórnym odmietaním, hoci mnohé z nich sa nakoniec, v dôsledku svojej objektívnej podmienenosti, zákonite prejavajú aj v domácich podmienkach, no potom už len oneskorene, vytvárajúc rôzne disproporcie a brzdiac možnosti primeranej reakcie na ďalšie novovznikajúce potreby. Tak tomu bolo napríklad vo vývoji vzťahov medzi individuálnym automobilizmom a verejnou dopravou, v reláciách medzi prácami v domácnosti a používaním služieb, v rozvoji počítačov a spotrebnej elektroniky, v individualizácii spôsobov rekreácie a oddychu a pod. Nihilistický postoj k obsahu a smerom rozvoja potrieb, vznikajúcich v podmienkach kapitálových vzťahov, pramení často z jednostranného, nedialektického pochopenia kapitálu len v jeho regresívnych spoločensko-ekonomických možnostiach a dôsledkoch. Je to krok späť s úvahami Marxa, ktorý na základe hlbkej analýzy rozporu medzi spoločenským charakterom výroby a súkromno-kapitalistickou formou privlastňovania síce odhalil tendenciu k zániku kapitalistického výrobného spôsobu, no na strane druhej zároveň konštatoval, že kapitál splní svoje dejinné poslanie až vtedy, keď

- potreby sa rozvinú natoľko, že nadpráca, presahujúca nevyhnutnú mieru, sa stane všeobecnou potrebou, vychádzajúcou z individuálnych potrieb samotných,
- na základe prísnej disciplíny kapitálu bude rozvinutá všeobecná pracovitosť ako majetok nového pokolenia,
- rozvoj produktivity práce dosiahne stav, keď vytváranie a zachovávanie všeobecného bohatstva si vyžiada kratší pracovný čas celej spoločnosti,
- pracujúca spoločnosť vedecky pristúpi k svojej progresívnej reprodukcii,
- skončí sa taká práca, ktorú môže človek prenechať veciam [Marx 1974 : 268—269].

Pokiaľ kapitálové výrobné vzťahy prispievajú k rozvoju produktívnych síl na základe ekonómie času a smerom k ekonómii času, potiaľ plnia svoju funkciu, ktorá je z historického hľadiska objektívna, a potiaľ bude zrejme potrebné objektívnejšie pristupovať aj k zákonitostiam vývoja potrieb, ktoré v týchto vzťahoch vznikajú a ktorých plné rozvinutie, spolu s ich dialektickým prekonávaním, tvorí vlastne jednu z podmienok rozvoja potrieb v socialistických výrobných vzťahoch.

2. Extenzívny vývoj životnej úrovne

Ďalším charakteristickým rysom doterajšieho vývoja životnej úrovne je jej extenzivita. Prejavuje sa viacerými spôsobmi, z ktorých treba spomenúť najmä tieto:

a) *Preferencia kvantitatívnych stránok vývoja životnej úrovne*

V snahe odstrániť sociálno-ekonomické rozdiely v životných podmienkach obyvateľstva, vyvolané kapitálovými výrobnými vzťahmi a vojnovou situáciou, politika životnej úrovne v prvých rokoch výstavby socializmu v našej krajine sa orientovala predovšetkým na kvantitatívnu stránku rozdeľovania a uspokojovania tzv. základných potrieb, ktoré preferovala systémom rôznych zvýhodnení. Patrili k tomu tiež zásadné a veľkorysé úpravy v sociálnom zabezpečení. Súbežne, alebo skôr ako nevyhnutná súčasť procesu industrializácie, zvyšovala sa intenzita elektrifikácie, výstavby vodovodnej siete, kanalizácie. zhustila sa železničná a zriadila autobusová doprava. To všetko malo pozitívny účinok na štandard životných podmienok obyvateľstva, a to do tej miery, že

niektoré kvalitatívne zmeny v takých komplexoch potrieb, ako je bývanie, ochrana zdravia, kultúrne služby, boli spočiatku rýchlejšie než vývoj kvantitatívnych podmienok ich uspokojovania. Vcelku však tzv. vyššie potreby boli len v pozadí preferencie spriemyselnovania krajiny.

Spolu so zmenami v zamestnanosti obyvateľstva, v štruktúre národného hospodárstva a v charaktere a obsahu práce narastali a menili sa aj potreby obyvateľstva. Rozsah a spôsob ich uspokojovania sa odvíjal od systému riadenia ekonomiky: orientácia na rast výroby spolu so zjednodušené chápanou prioritou výroby výrobných prostriedkov stupňovali samovývoj podnikov i cieľov výroby a podmieňovali reziduálne postavenie životnej úrovne. Mechanizmus plánovania „od zdrojov cez štruktúru výroby k spotrebe“, pri absencii využívania tovarovo-peňažných kategórií a preferencií kvantitatívnych, objemových ukazovateľov výroby, vyvolával trvalú nedostatkovosť, ktorej obsah bol reálny na strane spotreby a fiktívny vo sfére výroby. V tomto mechanizme nemohol rozsiahly investičný proces v národnom hospodárstve prejavíť svoj spotrebný efekt v celej štruktúre rozvíjajúcich sa potrieb, ale len v rámci určitých priorít, aj to len kvantitatívne, na úkor kvalitatívnych a mikroštruktúrnych proporcií. Tradičný systém riadenia, ktorý účinkoval len vďaka existencii extenzívnych zdrojov rastu, mal svoju analógiu, vrátane praktických dôsledkov, aj v politike životnej úrovne. Tu sa v podstate zotrvalo, najmä v súvislosti s cenovou a daňovou politikou, pri objemovom chápaní uspokojovania potrieb, s centrálnou určenou a dlhodobou fixovanou štruktúrou podľa ich naliehavosti [Adamíček 1968 : 729–742]. Ustrnulý systém delenia potrieb na nevyhnutné a menej naliehavé, znásobený preferenciou tých prvých, podporoval vlastne hromadenie statkov ako vecí, neaktivizoval dostatočne rozvoj potrieb a nestimuloval spätne spoločenskú výrobu ku kvalitatívnym inováciám.(4) Sústreďenie relatívne veľkého množstva a organizácie práce na zabezpečovanie základných, reprodukčných potrieb obyvateľstva znižovalo zároveň podiel životnej úrovne na rozvoji hodnotového systému v spoločnosti. Vedľa seba, alebo skôr vo vzájomnej nadväznosti, existovala súčasne všeobecná nedostatkovosť i konzumné tendencie v životnej úrovni.

Súvislosti a prejavy zaostávania kvalitatívnych stránok vo vývoji životnej úrovne sú rozmanité. Bolo by možné uviesť ich tradične, taxatívne, podľa komplexov potrieb. Pre účely tejto analýzy bude však vhodné vyjsť zo vzťahov, ktoré sa týkajú bývania, pretože v tejto oblasti sa rozpor medzi kvantitatívnymi a kvalitatívnymi aspektami prejavuje najvýraznejšie. Navyiac, aktivity bývania zahrňujú širokú škálu uspokojovania potrieb a tak umožňujú dostať sa aj ku všeobecnejším problémom životnej úrovne. V neposlednom rade treba tiež uviesť, že bývanie patrí, a zrejme aj dlhobojšie bude patriť, k problémovým a nevyváženým štruktúram sociálno-ekonomických záujmov domácností a spoločnosti.

Bytový fond v ČSSR bol v začiatkoch výstavby socializmu kvalitatívne zaostalý a ani svojím rozsahom nezodpovedal žiadúcej miere samostatného bývania domácností. (Prítom situácia na Slovensku bola podstatne nepriaznivejšia

(4) Preferencia tovarov „základnej potreby“ dospela až k tomu, že napríklad v roku 1985 bol čistý výnos dane z obratu za potraviny len 1 mld Kčs, za nepotravinársky tovar až 53 mld Kčs. Rozdielna cenová hladina potravín a nepotravinárskeho tovaru, ktorá s tým súvisí, formálne síce relatívne znižuje životné náklady obyvateľstva pri uspokojovaní tzv. základných potrieb, no v konečnom dôsledku deformuje štruktúru spotreby a udržiava ju v schémach tých základných potrieb, ktoré sú už historicky prekonané. Pôvodné pozitívne účinky tohoto systému zdaňovania majú v súčasnosti svoj obmedzený význam len pre špecifické skupiny obyvateľstva. V týchto prípadoch by však boli efektívnejšie iné, bezprostrednejšie formy sociálnych opatrení.

než v Čechách.) Problémy sa prehlbovali aj z toho dôvodu, že počas industrializácie krajiny nepatrila bytová výstavba medzi popredné investičné oblasti. Napríklad v roku 1950 sa postavilo len 3,1 nových bytov na 1000 obyvateľov. Až neskôr, v šesťdesiatych a najmä v sedemdesiatych rokoch, sa zvýšil prírastok bytov na porovnateľný počet obyvateľov. Kumulované straty, vyplývajúce z predchádzajúcej obmedzenej bytovej výstavby, sa však dobíjali a aj dobíhajú ťažko. Intenzita bytovej výstavby, aj keď v poslednom období porovnateľná s ekonomicky vyspelými kapitalistickými krajinami, nemohla preto zabezpečiť, aby sa rozsah bytového fondu dostal na úroveň týchto krajín. Z toho dôvodu vybavenosť obyvateľstva bytmi v ČSSR stále zaostáva za ekonomicky vyspelými krajinami. Konkrétne, okolo roku 1980 pripadalo na 1000 obyvateľov v ČSSR asi 345 bytov (vrátane bytov dočasných), zatiaľ čo v NSR 407, vo V. Británii 382, vo Švajčiarsku 420 a v Rakúsku 405. Pomerne vysoká nasýtenosť bytmi vo vyspelých kapitalistických krajinách vedie k tomu, že v štruktúre výdavkov obyvateľstva sa bývanie stáva konštantnou zložkou, aj keď absolútne, vzhľadom na zvyšujúci sa štandard bývania, výdavky na bývanie rastú [Kučerák—Kršáková 1987 : 184].

Ako už bolo spomenuté, v ČSSR nastal progresívnejší vývoj v bytovej výstavbe v šesťdesiatych rokoch a začiatkom sedemdesiatych rokov, kedy sa nové byty stavali v priemere s 3,5 miestnosťami a súčasne sa zvyšovala aj obytná plocha miestností. Neskôr došlo k stagnácii a až v roku 1980 sa približne dosiahla — pokiaľ ide o priemerný počet izieb v bytoch — úroveň z roku 1965. Negatívom je však znižovanie priemernej obytnej plochy miestností — zo 17,1 m² v roku 1960 na 16,5 m² v roku 1985.(5) Zaostávanie ČSSR v štandarde bytov sa prejavuje aj v úžitkovej ploche bytov. Začiatkom osemdesiatych rokov sa u nás stavali byty s priemernou úžitkovou plochou 73 m², no v NSR a vo Švédsku viac ako 100, v Rakúsku 97 a vo Francúzsku len obytná plocha bola asi 89 m². Treba tiež spomenúť, že štandardom štátnej a družstevnej bytovej výstavby u nás sa stala sídlisková výstavba vysokých domov. Medzi vyspelými krajinami sa nenájde ani jedna, ktorá by v rokoch 1984—1985 stavala vyše 70 % bytov v šesť- a viacpodlažných budovách, tak ako tomu bolo v ČSSR. V Belgicku, Fínsku, Francúzsku, Taliansku, Švédsku, V. Británii prevažovala výstavba 1- až 5-podlažných domov.(6) Naviac, v mnohých krajinách neprešli tak radikálne k použitiu panelov pri výstavbe bytov ako v ČSSR. Naopak, viaceré krajiny zvyšujú podiel výstavby bytov z tzv. klasických materiálov. Pretože byty sa stavajú na niekoľko desaťročí, súčasná situácia nedáva základ pre vytváranie optimistických výhľadov do najbližšej budúcnosti o spôsobe bývania obyvateľov v typizovaných panelových bytoch a o aktivitách, ktoré s bývaním súvisia. Obmedzené priestory, spolu s nedostatočnou a málo inovovanou ponukou bytového zariadenia, redukovávajú život domácností len na niekoľko málo činností. Obmedzenosť bytov pritom nemožno chápať len ako negatívum, ktoré spočíva v obmedzených možnostiach umiestnenia rôznych predmetov v byte. To je len vonkajší jav, za ktorým sa skrýva absencia impulzov pre spoločenskú výrobu, aby sa orientovala aj na také predmety, ktoré uľahčujú domáce práce, alebo ktoré rozširujú škálu aktivít vo sfére bývania. Treba pripomenúť, že štandard bytovej výstavby čiastočne, alebo aj úplne, na dlhý čas zablokoval použitie automatických pračiek, umývačiek riadu, veľkokapacitných chladničiek, športových predmetov, kultúrnych zariadení, hudobných nástro-

(5) Údaje za štátnu, družstevnú a podnikovú bytovú výstavbu.

(6) Údaje za 3 a viac bytové domy. V ČSSR je podstatne nižší aj podiel výstavby 1—2 bytových domov. Pozri [Štatistická 1986].

gov a pod. Tieto limity materiálnej vybavenosti budú mať dlhodobý negatívny účinok na spôsob života ľudí. S tým súvisia, znovu v negatívnom pôsobení, aj také stránky bytovej výstavby, ako je prehustenosť domov, odcudzená forma územného riešenia sídlisk, doprava bez prvkov primeraného rozvoja kultúrnosti, málo zelene, neprofesionálny spôsob udržovania čistoty, v ktorom dominujú kampaňovité a brigádnické formy namiesto zásadných a systematických postupov, a mnohé ďalšie nevyhovujúce a negatívne zložky infraštruktúry sídlisk, ktorá potom nerozširuje funkcie týchto mestských útvarov za rámec jednoduchých zdrojov pracovných síl.(7) Konceptia výstavby tohto druhu nemá celkom jasné pozadie. Často v nej zohrávajú značnú úlohu prestížne lokálne záujmy, v ktorých sa kvantitatívny rast miest považuje za symbol individuálnych a skupinových úspechov územného riadenia, za synonymum rozvoja miest a v ktorých sa ťažkosti pri plnení základných, klasických funkcií mesta stotožňujú s nutnými sprievodnými znakmi tohto rozvoja. Za tejto situácie neprekvapuje, že už pri menších deviáciách prírodného charakteru sa rozpadávajú aj tie najzákladnejšie úlohy sídelných útvarov, napríklad zásobovanie alebo doprava. Táto tendencia súvisí s malou možnosťou participácie obyvateľstva na tvorbe koncepcií, cieľov, obsahu a foriem sídelných útvarov a na rozhodovaní o podmienkach a zameraní aktivít, súvisiacich s bývaním. Aj v našich podmienkach asi platí negatívna skúsenosť: „Vedúci pracovníci mesta alebo okresu sú pevne presvedčení, že bránia záujmy obyvateľstva, neveriac, že toto obyvateľstvo môže mať iné záujmy, naliehavejšie, a že by ich vedelo aj samostatne vyjadriť. V takých prípadoch aparát naďalej pracuje ‚pre pracujúcich‘, ale nie ‚prostredníctvom pracujúcich‘“ [Vasiliev 1986].

Krátkodobý, či víkendový únik z „odprírodneného“ obytného prostredia do individuálnych foriem rekreovania, doplnený navyiac individuálnou dopravou, ktorý sa zjednoduší, a s pejoratívnym nádychom, nazýva privatizáciou, je v prevažnej miere racionálnou individuálnou odpoveďou na zjednodušené chápané spoločenské potreby a záujmy v oblasti bývania, z ktorých sa vytratili záujmy individuálne. Preexponovaná forma unifikovaného kolektívneho bývania sa zákonite vyvažuje extrémnymi spôsobmi individuálneho trávenia voľného času, v ktorých človek hľadá trochu prírody a trochu samoty. „Zvíre je buď spoločenské alebo samotárske, len človek chce byť obojim, chce byť spoločenským samotárom“ [Bronowski 1985 : 401]. Podnety k tomuto úniku sú tak silné, že človek sa vzdáva aj tých niekoľkých prvkov pohodlnejšieho uspokojovania základných organických potrieb v civilizovanom byte a vynakladá nesmierne množstvo času a energie, aby získal trochu prírody a intimity, hoci na nižšom stupni hygieny a kultúrnosti. Prehlbujúce sa tendencie k úspornosti, unifikácii a typizácii obytného prostredia predstavujú teda len fiktívnu úsporu; v jej pozadí je omnoho väčšia strata masy práce a iniciatívy ľudí, ktorú — pri dokonalejšom obytnom prostredí — mohli účelnejšie využiť pre svoj i spoločenský rozvoj.

O tom, že individuálne predstavy o bývaní majú odlišný trend, presviedča individuálna bytová výstavba. Jej štandard je nesporne vyšší ako v štátnej

(7) Výstavba nových sídlisk a celých lokalít nie je však koncepcná ani z hľadiska pracovných síl, pretože nerešpektuje demografickú štruktúru a z toho vyplývajúce potreby. Na jednej strane tu existuje vysoký podiel mladých rodín a ekonomicky aktívnych žien vo fertilnom veku, no na druhej strane permanentne zostáva výstavba a kapacita predškolských zariadení, obchodnej siete a siete služieb. Problémy, ktoré z toho vyplývajú, majú negatívne dôsledky v zamestnaní i vo výchove detí. V tejto súvislosti treba spomenúť, že údaje o priaznivo sa vyvíjajúcej kapacite predškolských zariadení v globálnom pohľade sú len fiktívne; neviažu sa totiž primerane ku konkrétnym potrebám z hľadiska času a miesta.

bytovej výstavbe, hoci by sa očakávalo, že zospoločenštená výroba má teoreticky väčšie ekonomické a technické predpoklady, aby pri nižších nákladoch dosiahla vyšší úžitkový efekt novopostavených bytov.

Progresívne tendencie nenaznačuje ani družstevná forma bytovej výstavby. Namiesto toho, aby sa ekonomická podstata kolektívneho vlastníctva prejavila aktívne, v rôznych spôsoboch účasti družstevníkov na rozhodovaní o architektonických, urbanistických, ekologických, hospodárskych a riadiacich aspektoch tejto výstavby, vytvorila sa tu inštitúcia s rozsiahlym a stereotypne štruktúrovaným riadiacim a prikazovacím aparátom, zvyšujúcim náklady na družstevné bývanie. Inštitucionálna stránka družstevného bývania sa vymyká spod kontroly účastníkov a tým, že si vytvára vlastné, vnútorné funkcie, odcudzuje sa svojej cieľovej funkcii, odcudzuje sa stavebníkom i užívateľom, na ktorých prenáša svoju pôvodnú, odborne zameranú náplň činnosti, aby ich nakoniec dostala často len do pozície manuálnych udržiavateľov bytov a okolia.

V bývaní, chápanom v širšom súhrne javov, vytvorili sa problémy, ktoré majú aj významné celospoločenské dôsledky. Súčasťou intenzifikácie sociálno-ekonomického rozvoja musí byť horizontálna i vertikálna mobilita obyvateľstva. Predpokladajúc, že sa nebude realizovať vulgárne ekonomicky, len ako presun pracovných síl, ale naopak, ako predpoklad i výsledok aktívneho presadzovania a zjednocovania spoločenských, skupinových a individuálnych záujmov a schopností aj prostredníctvom priestorovej mobility, tak zotrvávanie na súčasných ekonomických, organizačných a právnych stránkach bytovej politiky sa stane vážnou bariérou tohoto procesu. Existujúci systém hospodárenia s bytmi nepozná otvorenú ponuku bytov, dočasné, krátkodobé prenájomnanie bytov alebo služby obstarávania a výmeny bytov bez námahy občana. Absencia možností nadobudnutia a výmeny bytov so zariadením zosilňuje tendenciu k fetišizácii bytového zariadenia. Ťažkosti, spojené s nadobudnutím bytu pripútavajú občana trvale alebo dlhodobo k jednému bytu, k miestu a k zariadeniu bytu a bránia tak pohybu, bez ktorého nie je možný sociálny pohyb a ani plynulé štruktúrne zmeny vo vývoji ekonomiky.

Podmienky bývania obyvateľstva sú praktickým a názorným dôkazom toho, že koncepcia zdokonalenia hospodárskeho mechanizmu, posilnenia funkcie tovarovo-peňažných vzťahov, sa nemôže koncentrovať len na užšie vymedzenú sféru výroby, ale sa musí chápať v širšom kontexte reprodukčného procesu, v jednote výrobných, rozdeľovacích, výmenných a spotrebných činností. Nemôžu existovať na jednej strane ekonomické stimuly intenzifikácie výroby a na strane druhej administratívne formy vytvárania tých sociálno-ekonomických životných podmienok, ktoré spätne spolurozhodujú o miere intenzifikácie. Nemôžu však existovať aj preto, lebo akokoľvek precízne konštituované stimuly vo sfére práce strácajú svoj motivačný účinok v tom prípade, keď o rozsahu, obsahu a formách uspokojovania potrieb rozhodujú kritériá, ktoré nenadväzujú na výsledky práce. Bývanie je práve tým komplexom potrieb, kde došlo k indiferencii tvorby a užívania hodnôt alebo aj k protikladu medzi mierou práce a mierou spotreby. Rozpory sa prehĺbujú aj z toho dôvodu, že objektívne podmienené potreby bývania, súvisiace s rozvojom ekonomickej a kultúrnej úrovne obyvateľstva, už dávno prerástli hranice administratívno-právnych stránok bytovej politiky, ktorá dlhodobe konzervuje historicky prežité predstavy o primeranosti striktno stanovenej obytnej plochy na obyvateľa.

Z doterajšieho vývoja vidieť, že úsporné opatrenia v bytovej výstavbe a administratívny systém hospodárenia s bytmi nezabezpečili bytový fond v do-

statočnom počte a štruktúre. A nedá sa ani predpokladať, že centralizovaný technicko-bilančný spôsob riešenia bytového problému, s jeho minimalizačnými a unifikačnými tendenciami, by sa mohol dostať do súladu s prehlbujúcou sa skupinovou a individuálnou diferenciáciou predstáv, potrieb a aktivít bývania. Riešenie tu nespočíva v priaznivej kvantitatívnej bilancii objemu a finančne normovaných bytov, ale predovšetkým v podstatnej zmene v koncepcii kvalitatívneho uspokojovania potrieb bývania v nadväznosti na rozvoj potrieb, vedeckotechnický pokrok, spôsob života, demografický vývoj a ekologické požiadavky, tak, aby v tejto koncepcii našli svoje miesto aj individuálne a skupinové požiadavky na obsah, spôsob a miesto bývania, podložené výsledkami práce jednotlivcov.

S bývaním v širšom zmysle súvisí aj individuálny automobilizmus. Napriek tomu, že vybavenosť obyvateľstva autami v ČSSR mierne zaostáva za vývojom ekonomickej úrovne krajiny, svojimi prejavmi vzbudzuje dojem nadmernej vybavenosti. V skutočnosti to ale vyplýva zo zúženého, materiálneho poňatia niektorých stránok životnej úrovne, v ktorom sa rozvoj stotožňuje len s rastom množstva vecí, resp. s vlastníctvom vecí. Základňu tohoto javu vytvára samotná spoločenská výroba; prejavy napodobňovania a demonštratívnej spotreby medzi obyvateľmi sú len druhoradé alebo odvodené. Výroba zachytila, ak odhliadneme od technickej úrovne, svetový trend výroby a vlastníctva áut, avšak bez toho, aby ho premietla do proporcionálneho rozvoja všetkých ďalších produkcií a služieb, ktoré by umožnili prekročiť vlastníctvo auta ako veci a urobili z neho spoločenskú funkčnú zložku aktivít človeka. Z toho dôvodu automobil ešte stále nevystupuje ako bežná súčasť spoločenského života, ktorá by priniesla jednoznačný ekonomický a sociálny efekt pre obyvateľa. Dôkazom toho je veľký časový fond, ktorý pri nedostatku náhradných súčiastok a zaostávaní služieb treba venovať prevádzke a údržbe automobilu zo strany spotrebiteľov, nedostatok primeraných parkovacích plôch všeobecne a osobitne pri rôznych inštitúciách, nákupných stredkách, kultúrnych a rekreačných zariadeniach, absencia možnosti používania auta v občianskych záležitostiach, ako aj prax súčasnej urbanistiky a architektúry, ktorá robí z automobilu cudzí element, často priam prekážku komunikácií a sídlisk. Vývoj však nenaznačuje podstatné zlepšenie v tomto smere.

K poučeniu z problémov, ktoré prináša automobilizmus v podmienkach nevyváženej štruktúry produkcie tovarov a doplňujúcich služieb, nedochádza. Naopak, analogické problémy sa prejavujú a za nezmenených podmienok budú zrejme ďalej narastať, aj v iných oblastiach, v ktorých sa preferuje jednoduchá materiálna vybavenosť pred širokou škálou funkčnosti. Mám na mysli predovšetkým produkciu a zavádzanie výpočtovej techniky do praxe. Úsilie po komputelizácii nie je sprevádzané primeraným operatívnym servisom, zvyšovaním úrovne softwarového vybavenia, informačnými službami, záujmovou literatúrou a časopismi a ani produkciou doplnkových zariadení a kancelárskeho vybavenia k počítačom. Technické zaostávanie výpočtovej techniky za svetovou úrovňou tieto problémy ešte znásobuje, a tak v konečnom dôsledku počítač často nezvyšuje, ale naopak, znižuje efekt a operatívnosť dosiaľ vykonávaných prác, a dostáva sa tak na úroveň evidenčného symbolu vedeckotechnického napredovania inštitúcií.(8) Napriek cenovej politike

(8) Skutočnosť, že určité operácie sa vykonávajú „cez počítač“, stala sa často argumentom pre oneskorené, zcentralizované a nepružné služby obyvateľstvu (zníženie operatívnosti v inkasných a poštových službách, vo finančných operáciách obyvateľstva, v evidencii a vyplácaní miezd atď.). Zmysel používania moderného technického prostriedku sa tu odcudzil do formy práce „pre počítač“.

„relatívne lacného chleba a drahých počítačov“ sa celý tento komplex problémov postupne presúva, i keď len pomaly, aj do spotrebiteľskej sféry, aby sa nakoniec simplifikoval v štatistickom ukazovateli vybavenosti domácností počítačom. V jeho pozadí bude však zasa len jednoduché vlastníctvo predmetu, bez výraznejších znakov prínosu výpočtovej techniky pre rozvoj človeka a jeho sociálnych vzťahov.

b) Pomalý proces inovácií v spotrebe

Systém riadenia spoločenskej výroby nemá v dostatočnej miere zabudovaný mechanizmus, ktorý by generoval kvalitatívne inovácie foriem uspokojovania potrieb. Plánovacia činnosť, ktorá sa pohybuje len v hraniciach formálnej vybilancovanosti uspokojovania už existujúcich zdrojov a potrieb, nie je schopná prekročiť súčasný stav a stimulovať tie procesy, ktoré by vo výrobe a v spotrebe mohli viesť k rozvoju nových potrieb, statkov a služieb. Centrálna opatrenia takého druhu, ako sú napríklad rôzne zvýhodnenia výrobkov, triedenia výrobkov podľa kvality a technickej úrovne alebo centrálna kontroly kvality, môžu pôsobiť len komplementárne; ako také nemôžu mať ten účinok, ktorý by sa dosiahol, keby impulzy k rozvoju kvality boli obsiahnuté v hospodárskom mechanizme. Ak by taký mechanizmus existoval, zrejme by nerástol objem predaja zastaralých, neinovovaných, nekvalitných a druhotriednych výrobkov nielen v bazárových, ale aj v bežných predajniach v takej miere, ako to pozorujeme v praxi. Z priority formálnych plánov pred reálnymi ekonomickými procesmi tiež vyplýva, že sa odmeňuje každá práca, ktorá prispieva k plneniu plánov, alebo ktorá vytvorila nejaké kvantum výrobkov bez ohľadu na to, či sú spoločensky potrebné. Spoločenská potrebnosť sa totiž často stotožňuje s obsahom plánu, resp. plánu sa pripisuje schopnosť dokonalého vystihnúť spoločenských potrieb. Len tak sa môže stať, že v súlade s plánom sa produkujú výrobky pre sklad alebo výrobky, ktoré musí obchod od výroby odobrať s vedomím, že ich vôbec nepredá, alebo že spotrebiteľ, pri obmedzených možnostiach substitúcie, sa dostane do nezávideniahodnej situácie nesuverénneho, nerovnoprávného subjektu.

V súvislosti s inováciami sa pomerne veľa hovorí o vedeckotechnickej revolúcii a vedeckotechnickom pokroku. Menej sa však zdôrazňuje, že je to pokrok v myslení, vedomostiach a tvorivosti ľudí a že tento pokrok sa v praxi musí prejavíť konkrétne, v zdokonaľovaní výrobných prostriedkov a najmä výrobných nástrojov. A ďalej, že o pokroku výrobných prostriedkov sa dá hovoriť len vtedy, keď človek pomocou nich produkuje predmety pre lepšie, plnšie a dokonalejšie uspokojovanie jeho potrieb. Zjednodušene povediac, z hľadiska životnej úrovne nie je nutné prejavy vedeckotechnického rozvoja dokazovať zložitými metódami. Stačí zistiť, či finálne výsledky spoločenskej práce sú užitočnejšie, estetickejšie, kultúrnejšie, či zvyšujú svoju funkčnosť v aktivitách človeka a či ho podnecujú k novým potrebám a aktivitám. Človek je bytosť predmetná; rozvoj svojich schopností a tvorivosti nedokazuje svojimi rečami, myšlienkami a ideami, ale konkrétnou, praktickou činnosťou. v rámci ktorej si tiež vytvára ríšu spoločenských úžitkových predmetov ako spredmetnených vzťahov a schopností, ktoré ho spätne podnecujú k rozvoju jeho bytostných síl. V našej spoločenskej praxi sa však ešte stále neprejavuje výraznejšia špirála týchto vzťahov. V podstate to znamená, že stále existujú bariéry pre realizáciu tvorivosti ľudí vo sfére práce a že ani oblasť spotrebných statkov nezvyšuje dostatočne svoju funkčnosť v rozvoji potrieb ľudí. Potvrdzujú to konkrétne čísla: objem produkcie nových výrobkov v roku 1986 poklesol oproti roku 1985 o 1,4 % a podiel výrobkov vysokej technicko-ekonomickej úrovne sa v tom istom období zvýšil len bezvýznamne, o 0,4

bodov, pričom predstavuje len 15,4 % z celkovej produkcie priemyselných výrobkov. Produkcia spotrebných predmetov nedostatočne podnecuje rast vyšších potrieb. Nielenže kvantitatívne zaostáva za tempami rastu „ťažkých“ priemyselných štruktúr a za plánom, ale aj jej kvalitatívna štruktúra je retardačná. Napríklad československá výroba ešte stále produkovala takmer 50 % čiernobielych televízorov v roku 1986, t. j. v čase, keď napríklad v NSR vyše 80 % robotníckych domácností s priemerným príjmom používa farebné televízory. Sprievodným zjavom i dôsledkom nedostatočnej inovácie spotrebných statkov v našich podmienkach je vysoká zataženosť spotrebiteľských rozpočtov výdavkami na potraviny a nápoje, a to aj napriek ich relatívne nižšej cenovej hladine. Podiel individuálnych a spoločenských výdavkov na spotrebné tovary a služby, týkajúce sa rekreácie, vzdelania a kultúry, v štruktúre celkovej spotreby obyvateľstva ČSSR rastie len veľmi pomaly a dlhodobé je nižšie než priemer ekonomicky vyspelých kapitalistických krajín.

Na druhej strane, zrejme aj ako odraz širších spoločenských súvislostí, sa v štruktúre celkovej spotreby nášho obyvateľstva nepriaznivo prejavuje vyšší podiel výdavkov na alkoholické nápoje. Ak v tejto situácii výroba a obchod jednostranne akcentujú spotrebu tzv. luxusných potravín, a to dokonca prostredníctvom samostatných organizačných jednotiek, bez primeranej vyváženej s rozvojom ponuky strednodobých a dlhodobých predmetov spotreby, tak sa v podstate ešte viac spomaľuje prechod k rozvojovým prvkom v spotrebe. Pretože nech akokoľvek luxusnú formu majú potraviny, svojím obsahom a funkčnosťou sa vždy viažu k pôvodným, reprodukčným, prevažne organicky podmieneným potrebám.

V uvedených súvislostiach stojí za úvahu, či smery ďalšieho vývoja spotreby obyvateľstva v ČSSR treba hľadať v urýchlčení jej tempa rastu alebo či sústreďiť pozornosť predovšetkým na inovačné stránky spotreby.(9) Údaje o doterajšom vývoji spotreby v ČSSR v uvedenom porovnaní hovoria síce v prospech nutnosti vyššieho kvantitatívneho rastu našej spotreby, zdá sa ale, že dôležitejšou úlohou je urýchlčenie jej inovačného procesu. Vyplýva to zo skutočnosti, že v reálnom raste spotreby v našich podmienkach zatiaľ nedochádza k výraznejším kvalitatívnym a inovačným zmenám. Do spotrebného koša statkov a služieb sa len pomaly, oneskorene a zo strany spotrebiteľov len s veľkými finančnými a časovými nárokmi dostávajú niektoré predmety, ktoré súvisia s vyššími formami uspokojovania potrieb.(10)

c) *Nízka „spotrebná efektívnosť“ ekonomiky*

Uprednostňovanie extenzívnych faktorov v ekonomickom vývoji má svoj odraz aj v charakteristikách životnej úrovne. Mnohé, v nominálnom vyjadrení priaznivé ukazovatele životnej úrovne sa dosahovali a dosahujú za cenu

(9) V porovnateľnej metodike rástla reálna súkromná spotreba na obyvateľa v rokoch 1960—1984 v ČSSR o 2,9 %, v NSR o 3 % a v Rakúsku o 3,4 % ročne. Na konci uvedeného obdobia sa zaostávanie spotreby v ČSSR zvýšilo o 4 body oproti NSR a o 22 bodov oproti Rakúsku [Statistisches Handbuch 1985; Statistisches Jahrbuch 1985; Leinweber 1987]. Do úvahy treba tiež vziať, že rast spotreby v Rakúsku a NSR sa presadzoval pri nižšej miere zamestnanosti, pri nižších prírastkoch zamestnanosti a zároveň aj pri znižovaní pracovného času.

(10) Ak vyjdeme z predpokladu, že predmet sa stáva súčasťou štandardnej vybavenosti vtedy, keď ho vlastní viac ako 50 % domácností, tak v NSR a v Rakúsku už v rokoch 1984—1985 patrili do štandardu napríklad telefón, mraznička, farebný televízor, automobil, kazetový magnetofón a písací stroj. V ČSSR ani jeden z týchto predmetov v uvedenom období ešte nedosiahol hranicu štandardnej vybavenosti; s výnimkou stupňa vybavenosti automobilom (47 %) sa pohyboval na nižšej ako 30 percentnej úrovni [Statistisches Handbuch 1985; Statistisches Jahrbuch 1985; Turková 1987].

vynakladania veľkého množstva spoločenskej práce. Svoju širšie chápanú spoločenskú hodnotu značne strácajú, ak vezmeme do úvahy, že sú výsledkom vysokej miery zamestnanosti, dvojitej zamestnanosti v domácnostiach, pracovného času, ktorý sa v medzinárodnom porovnaní stáva už výnimočným, veľkého objemu výpomocných, brigádnických prác, ktoré sa už stali nutnou a plánovanou súčasťou fungovania ekonomiky, časových strát pri čakaní takmer na všetky formy predaja tovarov a poskytovania služieb alebo veľkej časovej náročnosti dochádzky do zamestnania. Možnosti pozitívneho hodnotenia životnej úrovne sa ešte viac znižia, ak zohľadníme rozsah mimopracovných činností, ktorý sa v domácnostiach vynakladá na obstarávanie a udržiavanie predmetov potrieb. Nimi obyvateľstvo nahrádza nižšiu efektívnosť, disproporcie a zúžený okruh materiálnych a nemateriálnych produktov ekonomiky. Preto nezostáva obyvateľstvu dostatok možností a časového fondu na to, aby vlastníctvo hodnôt premenilo na hodnotu účelného využitia vlastníctva. Tento jav navonok vystupuje ako preferencia obstarávania, vlastníctva vecí, ako uprednostňovanie „konzumnej spotreby“ pred funkčnosťou spotreby.

Nepriaznivý vzťah medzi vynakladaním práce a jej efektami vo sfére užitkových hodnôt môžeme dokumentovať reláciami agregátnych ekonomických veličín. Napríklad, v prvej polovici 60-tych rokov na každých 100 Kčs osobnej spotreby sa muselo vyprodukovať 166 Kčs národného dôchodku. V roku 1985 na tú istú sumu osobnej spotreby sa už muselo vyprodukovať 200 Kčs národného dôchodku, t. j. o 34 Kčs viac. (Výpočet zo stálych cien.) Tendencie k extenzívnosti v spoločenskej výrobe nie sú natoľko výrazné, ak ekonomiku hodnotíme izolovane. No izolované hodnotenie vlastne ani nemá zmysel, pretože už svojím fungovaním je ekonomika objektívne napojená na medzinárodnú deľbu práce. A v tvrdých podmienkach medzinárodného obchodu sa ukazuje, že československá ekonomika musí vyvážať stále viac, aby sa udržal dovoz na fyzicky rovnakej úrovni. Konkrétne, aby sa v roku 1985 mohlo doviesť to isté fyzické množstvo tovarov, ktoré sa doviezlo v roku 1970, muselo sa exportovať takmer o 50 % tovaru viac ako v roku 1970. Neprekvapuje preto, že v tom istom období sa vývoz (v stálych cenách) zvýšil o 133 %, no dovoz len o necelých 62 % (taktiež v stálych cenách). Za tejto situácie sa znižovala možnosť domáceho použitia vytvoreného národného dôchodku. Z toho dôvodu je podiel súkromnej spotreby na hrubom domácom produkte v ČSSR najnižší v porovnaní s európskymi vyspelými kapitalistickými krajinami a z toho dôvodu relatívne prírastky spotreby obyvateľstva v ČSSR obvykle, v dlhodobejšom časovom intervale, zaostávajú za prírastkami zdrojov, konkrétne za hrubým domácim produktom alebo národným dôchodkom. Dôležitú tu nie je formálny vzťah týchto veličín, ale ich obsah. Pretože reálny význam miezd sa nachádza v spotrebe, relatívny pokles spotrebných možností znižuje stimulačný význam miezd v tvorbe národného dôchodku. Degresívny účinok miezd sa pritom ešte znásobuje ich nivelizačnou tendenciou.

Analogicky sa relatívne znižuje aj spotrebný efekt peňažných príjmov obyvateľstva; čisté reálne príjmy na obyvateľa dlhodobe rastú rýchlejšie než osobná spotreba a súkromná spotreba v stálych cenách.

Tieto relácie makroekonomických veličín sú navonok odtrhnuté od konkrétnych otázok životnej úrovne. Ich praktické dôsledky sa však prejavujú v niektorých ukazovateľoch tzv. kúpnej sily čistej hodinovej mzdy: na zakúpenie tovaru, ktorý je (alebo ktorý sa postupne stáva) súčasťou spotrebného koša, treba v ČSSR odpracovať viac hodín než napríklad v Rakúsku a NSR. Pri potravinách je to 2 až 3 krát viac, pri odievaní a obuvi 2 až 4 krát viac a pri predmetoch dlhodobej spotreby vyše 5 krát viac. Výrazný

rozdiel je najmä pri tých tovaroch, ktoré sú charakteristické pre uľahčenie domácich prác a pre kvalitatívne vyššiu úroveň aktivít voľného času. Ako príklad možno uviesť, že v ČSSR si vyžaduje zakúpenie elektrickej chladničky s mrazničkou šesťnásobok, automatickej práčky trojnásobok, farebného televízneho prijímača osemnásobok, hudobnej veže pätnásťnásobok, video-rekordéra desaťnásobok a osobného automobilu Škoda 130 GL päťnásobok pracovného času v NSR.(11) Pritom rozsah spoločenských spotrebných fondov v ČSSR, resp. verejnej spotreby v Rakúsku a NSR nemení tieto relácie kúpnej sily hodinových miezd v prospech ČSSR.(12)

Koncepcia objektívne nutného obohatenia domáceho trhu cenovo náročným zahraničným tovarom je v týchto podmienkach vlastne koncepcia daní od obyvateľstva za to, že pri existujúcom systéme riadenia nedosahujú medzinárodne porovnateľnú produktivitu práce. Z toho dôvodu importovaný, a pôvodne často len štandardný tovar, vystupuje v našich podmienkach, voči výsledkom našej práce ako tovar luxusný. Prekonanie pomalého rastu produktivity práce a jej zaostávania za svetovou úrovňou nie je teda len záležitosťou ekonomickej propagandy; pri stagnácii produktivity práce sa nerozširuje a neinovuje okruh predmetov a činností, spojených s rozvojovými potrebami, ale naopak, relatívne sa zužuje, pričom aj uspokojovanie časti základných potrieb sa z medzinárodného hľadiska môže stať v domácich podmienkach luxusom.

3. Rozpornosť vývoja homogenizácie a diferenciacie životnej úrovne

Trvalo pomerne dlho, kým vymizli zjednodušené predstavy o tom, že homogenizácia má spočívať vo vyrovnaní životnej úrovne, vo vyrovnaní foriem a spôsobov uspokojovania potrieb, a kým sa teória i prax vcelku zjednotila v tom, že zákonitá je homogenizácia základných životných podmienok a možností, pričom spoločenské riadenie má vytvárať predpoklady, aby na homogenne životné podmienky nadviazali diferencované schopnosti a záujmy spoločenských subjektov, ktoré by predovšetkým prostredníctvom individuálne i spoločensky užitočnej práce realizovali svoje diferencované potreby. Pri prehlbovaní homogenizácie životných podmienok je diferenciacia životnej úrovne progresívnym javom v tom prípade, keď je odrazom existujúcej diferencovanosti individuálneho a kolektívneho prístupu k práci ako základnému zdroju uspokojovania potrieb. V týchto súvislostiach však existuje v našej praxi niekoľko protirečení, ktoré prerastajú — priamo i spätne — do negatívnych sociálnych a politických súvislostí.

Na základe socialistického spoločenského vlastníctva došlo skutočne k homogenizácii základných životných podmienok robotníkov, roľníkov, inteligencie, obyvateľov mesta a vidieka, sociálnych a sociálno-demografických skupín obyvateľstva a domácností. Tento pozitívny proces možno konštatovať aj napriek tomu, že na jednej strane sa samotné spoločenské vlastníctvo

(11) Výpočty podľa údajov o čistých priemerných hodinových mzdách v priemysle a o maloobchodných cenách vybraných druhov tovarov za rok 1985. Čisté mzdy sú počítané z hrubých miezd po odpočítaní priemerného zdanenia. V prípade Rakúska a NSR sú do rozsahu zdanenia zahrnuté aj príspevky na sociálne zabezpečenie. Pozri [Kršáková 1987].

(12) Sociálne výdavky štátu a neplatené služby obyvateľstvu v Rakúsku a NSR už v sedemdesiatych rokoch rástli takým tempom, že ich súhrnný podiel k celkovej spotrebe obyvateľstva i k hrubému domácejmu produktu prevýšil úroveň spoločenskej spotreby v ČSSR. Samozrejme, v tomto prípade predmetom hodnotenia nie sú rozdiely v štruktúre a diferenciacných účinkoch spoločenských fondov spotreby, ale len ich celkový efekt pre spotrebu obyvateľstva [Kučerák—Kršáková 1987].

často redukuje len na statický jav a že na druhej strane sa proces homogenizácie niekedy zjednodušené dokumentuje len kvantitatívnymi stránkami životnej úrovne (napríklad príjmami, vybavenosťou), menej takými aktuálnymi podmienkami, ako sú podmienky ekologické, dochádzka do práce, dostupnosť služieb zdravotných, obchodných, kultúrnych a pod., a len zriedka takými dôležitými javmi, ako je spôsob realizácie vlastníctva výrobných prostriedkov, obsah a formy práce a pod.

Tendencia k homogenizácii základných životných podmienok sa teda prejavuje, ale k žiadúcemu prehĺbeniu diferenciácie, ktorá by bola odrazom rozdielných záujmov, potrieb, schopností a prístupov k využívaniu homogénnych podmienok, nedochádza. Vidieť to predovšetkým v odmeňovaní za prácu. V priebehu dvadsiatich rokov (1962–1981) znížil sa variačný koeficient miezd z 36,2 na 34,4 %. Pomer najvyšších miezd k najnižším mzdám (vyjadrený pomocou decimálneho koeficientu) sa znížil z 2,6 na 2,5. Podpriemerné mzdy rástli rýchlejšie ako nadpriemerné. Pre porovnanie sa dá uviesť, že relatívna diferenciácia miezd na začiatku osemdesiatych rokov v ČSSR bola nižšia než v MLR, PLR, Juhoslávii, Rakúsku, NSR a Francúzsku [Večerník 1986; Kučerák–Kršáková 1987]. Samozrejme, nie je možné obísť skutočnosť, že napriek zníženiu relatívnej diferenciácie miezd prehĺbila sa ich diferenciácia z absolútneho hľadiska; spolu s rastom priemerných miezd sa zvyšovalo rozpätie medzi najvyššími a najnižšími mzdami. Ak však vezmeme do úvahy, že k dynamike potrieb dochádza predovšetkým na základe tej práce, ktorá sa rozvíja z hľadiska svojej zložitosti a kvalifikačnej náročnosti, tak absolútne zvyšovanie odmien za túto zložitejšiu prácu v našej praxi odmeňovania stále viac zaostáva za dynamikou potrieb. V podstate to znamená, že kvalifikovanejšia práca, aj napriek zvyšovaniu rozdielov medzi najvyššími a najnižšími mzdami, nezabezpečuje prostredníctvom odmeňovania proporcionálny rozvoj možností uspokojovania tých potrieb, ktoré práve ona, priamo alebo sprostredkovane, vyvolala. A ďalej, reálny význam nominálnych rozdielov v odmenách za rozdielne zložité práce sa v praxi redukuje v dôsledku už spomenutých účinkov cenovej a daňovej politiky; rast vyšších miezd zaostáva za progresivitou cien nových alebo inovovaných tovarov a služieb, ktoré sa viažu na uspokojovanie vyšších potrieb.

V neposlednom rade, v súvislosti s absolútnou diferenciáciou miezd, treba tiež spomenúť otvorený problém vzťahu medzi diferenciáciou v odmeňovaní a ekonomickým rastom. Väčšia pracovná motivácia, v ktorej odmeňovanie zohráva rozhodujúcu úlohu, je vo všeobecnosti významným pozitívnym faktorom ekonomického rozvoja. Vyššia mzdová diferenciácia, ktorá z toho vyplynie, musí byť zrejme „daňou“ za tento rozvoj. Je to však daň, ktorej nemožno vyčítať sociálnu nespravodlivosť, pretože už vo svojich počiatkoch sa formuje vo sfére práce a vo svojich konečných dôsledkoch prispieva k všeobecnému rastu životnej úrovne všetkých skupín obyvateľstva. Príklady z medzinárodných komparácií poukazujú na to, že spojenie motivačných účinkov miezd a ekonomického rozvoja vyúsťuje do mzdovej diferenciácie, v ktorej – na rozdiel od ČSSR – nestačí len zvyšovanie absolútnych rozdielov, ale aj zachovanie, prípadne rast relatívnych charakteristik diferenciácie.

Otázka funkčnosti diferenciácie miezd v ekonomickom rozvoji sa stáva aktuálnou aj v našich podmienkach, najmä v súvislosti s doterajšou tendenciou znižovania relatívnej mzdovej diferenciácie a s narastaním problémov v ekonomickej sfére. Vývoj sa dostáva do situácie, keď sa treba zásadnejšie rozhodnúť, či zachovať „... rovnosť vo veľmi skromnom dostatku, alebo nerovnosť v blahobyte. Nič tretie teraz neexistuje. To tretie sa objaví až v ďal-

lekej perspektive, v komunistickej spoločnosti“ [Pisarevskij 1987]. Zákonitosti spoločensko-ekonomického vývoja si vynucujú vytváranie podmienok pre druhý spôsob riešenia tejto alternatívy. No významný je pritom nielen samotný jav diferenciácie, ale aj spôsob jej tvorby. Dokonca sa dá povedať, že o sociálno-ekonomických účinkoch vyššej diferenciácie miezd nerozhoduje samotná miera tejto diferenciácie, ale systém podmienok jej formovania. Za ekonomicky i sociálne pozitívnu diferenciáciu treba považovať len tú, ktorá sa formuje ako sekundárny jav, na základe vopred reglementovaných prísnych pravidiel medzi prácou a odmenou za prácu. Túto súvislosť treba uviesť z toho dôvodu, že niektoré zjednodušené predstavy o nutnosti prehlbenia mzdovej diferenciácie v praxi vedú k snahám presadzovať diferenciáciu následne a zhora, ako diferencovanejšie rozdeľovanie skôr vytvorených zdrojov. Samozrejme, tento spôsob riešenia vedie k subjektivismu, k demotivačným účinkom miezd a nakoniec k neekonomickej a sociálne nespravodlivej diferenciácii miezd.

Súbežne s tendenciou k relatívnej nivelizácii miezd, a vo veľkej miere aj v dôsledku tejto tendencie, znižovala sa tiež diferenciácia príjmov obyvateľstva, ktorá je rozhodujúcim faktorom diferenciácie životnej úrovne. V rokoch 1960 až 1985 znížil sa variačný koeficient čistých peňažných príjmov na osobu v ČSSR zo 47 ‰ na 33 ‰, decilový koeficient z 3,4 na 2,4 a koeficient koncentrácie príjmov z 0,25 na 0,18.(13) Táto tendencia je zhodná v Čechách i na Slovensku, s tým, že na Slovensku sa zachovávali, najmä v dôsledku demografických rozdielov, vyššie charakteristiky diferenciácie než v Čechách. K výraznému zníženiu diferenciácie príjmov došlo aj v domácnostiach dôchodcov (bez ekonomicky aktívnych členov), čo je zrejme odrazom zvyšovania minimálnych dôchodkov a stagnácie hornej hranice dôchodkov. Princíp zásluhovosti v dôchodkovom zabezpečení je teda problematický.

Doterajší vývoj diferenciácie miezd a príjmov súvisí aj s predstavami, že zvyšovanie diferenciácie životnej úrovne by bolo spoločensky nežiadúce, pretože časť obyvateľov by sa dostala hlbšie pod pásmo spoločenského štandardu. Tento jav však treba posudzovať v širšom kontexte sociálnej mobility obyvateľstva. Určité štúdie OSN už dávnejšie poukazovali — a na príklade výskumov v niektorých rozvojových krajinách aj dokázali — že diferenciácia životnej úrovne je asociálna najmä v tých spoločnostiach, kde je rigidná sociálna štruktúra [Román 1982 : 93]. Ak v našich podmienkach vytvárame homogénne podmienky práce a zároveň aj predpoklady vertikálnej i horizontálnej mobility, najmä prostredníctvom pracovnej činnosti, tak diferenciáciu životnej úrovne treba chápať ako dynamický proces, v ktorom môže dochádzať k neustálej výmene pozícií jednotlivých domácností a skupín podľa ich charakteristík životnej úrovne, odvodených predovšetkým od charakteristík mzdovej diferenciácie.

Absencia priestoru pre dynamiku diferenciácie životnej úrovne na základe riadne vykonávanej práce v zamestnaní vedie k nežiadúcim formám a kritériám jej diferenciácie. Preto dochádza k paradoxnému javu: na jednej strane sa znižuje relatívna diferenciácia pracovných a sociálnych príjmov, no na druhej strane rastie podiel obyvateľstva, v ktorom celkové príjmy presahujú jeho podiel na spoločenskej práci. Tak sa prehľbuje vnútrospoločenská diferenciácia, v ktorej pravidlá spoločensky organizovanej práce strácajú svoj dominujúci formatívny vplyv.

Vyhľadávanie možností zvýšenia životnej úrovne jednotlivcov alebo do-

(13) Vlastné výpočty zo skupinových rozdelení početností osôb podľa výšky čistého peňažného príjmu, na základe údajov mikrocenzov.

mácností mimo inštitucionalizovaných foriem spoločensky organizovanej práce čoraz viac preniká do bežnej praxe a stáva sa súčasťou ekonomického vedomia a spoločenskej morálky. Obchádzanie podstaty tohoto problému zo strany spoločenského riadenia prakticky vedie k posunu spoločenských hodnôt od úcty k práci v organizovanej ekonomike k jej dehonestácii. Dokonca v samotnej sfére spoločenskej výroby by bolo možné nájsť viacero dôležitých inštitútov a kritérií, v ktorých nevystupujú pracovné výsledky ako základ zvyšovania hmotného štandardu, postavenia a hodnotenia pracovníkov.

Spoločenská kritika vonkajších prejavov „tieňovej“ diferenciacie životnej úrovne a sociálno-ekonomického postavenia niektorých vrstiev obyvateľstva buď absentuje, alebo nie je vôbec účinná. Reakcie na ňu prerástli dokonca do morálnej schizofrénie, ktorú súčasný spisovateľ-dramatik charakterizuje otázkou: „...prečo tí, ktorých kritizuješ, z ktorých sa vysmievaš, tleskajú na tvojej hre mocnejšie ako tí čestní a spravodliví?!“ [Štrelinger 1987]. Neúčinné sú aj rôzne formy preventívnej a následnej kontroly; pri nevýznamných pozitívnych účinkoch nanajvýš neúmerne zvyšujú drahý a nákladný administratívny aparát a narušujú žiaducu rovnováhu dôvery medzi štátom a priemerným občanom. Ani samotné právne formy nie sú efektívne, pretože sa nedotýkajú podstaty problémov. Napriek tomu sa často, a neoprávnene, preferujú pred ekonomickými nástrojmi. „Pretože ekonomické fakty musia v každom prednostlivom prípade nadobudnúť formu právnych aktov, aby sa mohli sankcionovať vo forme zákona, a pretože pritom treba, prirodzene, prihliadať na celý už platný právny systém, má byť údajne právna forma všetkým a ekonomický obsah ničím“ [Marx—Engels 1978 : 273].

Protirečivý vývoj diferenciacie prináša aj ďalšie paradoxy. Napríklad proklamovaná spoločenská antipatia voči nepracovnej diferenciacii príjmov rastie, no zároveň rastú aj legálne formy jej spoločenského uznania a realizácie. Ide konkrétne o rôzne osobitné formy ponuky spotrebných tovarov, ktoré majú svoje opodstatnenie v podmienkach príjmovej diferenciacie, založenej najmä na príjmoch pracovných a sociálnych, no pri existencii „tieňovej“ diferenciacie sú nepriamo prejavom toho, že spoločenské riadenie vytvára priaznivejšie, estetickéjšie a kultúrnejšie formy realizácie predovšetkým tých príjmov, ktoré nenadväzujú na prácu. Tak by sme sa ale dostali znovu — aj keď z inej platformy — k problémom tzv. luxusnej ponuky.

Niektoré závery

Vzhľadom na to, že v uvedených tendenciách životnej úrovne sú zvýraznené niektoré negatívne stránky, nebolo by správne stotožniť ich s celkovým vývojom životnej úrovne. Súčasne z nich však vyplýva záver, že v prognózach sociálneho rozvoja by sa nemali vytvárať neopodstatnené ilúzie o možnostiach radikálnych zmien doterajších vývojových trendov. Určitými hmotnými stránkami životnej úrovne sa už totiž predestinovali aj niektoré komponenty sociálneho rozvoja a určité štruktúrne deformácie vo vývoji životnej úrovne sa v blízkej budúcnosti ani odstrániť nedajú, pretože sú silne determinované ekonomickou úrovňou krajiny, pretrvávajúcim systémom riadenia, hodnotovými postojmi obyvateľstva, tradíciami, zvyklosťami, kultúrnou úrovňou a spoločenskou morálkou. Na negatívne aspekty doterajšieho vývoja treba upozorniť aj z toho dôvodu, že zjednodušené názory na urýchlenie zvädzajú k predstavám o nutnosti rýchlych temp rastu globálnych charakteristík vývoja ekonomiky a životnej úrovne, napriek tomu, že celý doterajší vývoj potvrdil, že hodnota životnej úrovne spočíva len v takom raste, ktorý je správaný stabilitou, vyváženosťou, proporcionalitou. V tomto komplexe kri-

térii vývoja životnej úrovne je jednostranné proponovanie maximalistických temp rastu zbytočné, ba dokonca spoločensky nežiadúce. V problémoch tohoto druhu sa nachádza úvodná dilema „rast alebo rozvoj“. Od jej riešenia závisí, či sa životná úroveň bude vyvíjať v smere jednoduchého kvantitatívneho rastu alebo všestrannejšieho rozvoja v systéme spoločenských hodnôt.

Navonok sa zdá, že negatívne javy vo vývoji životnej úrovne majú svoj pôvod v ekonomike, v jej neschopnosti prekonať bariéry rýchlejšieho rastu zdrojov pre životnú úroveň a že teda impulz k urýchleniu životnej úrovne treba hľadať len v ekonomickej sfére. Ekonomika však funguje v takých časových, priestorových a sociálnych parametroch, ktoré jej vymedzujú ostatné sféry spoločenského života. To, že sa stavajú byty so štvrtstoročnou normou obytnej plochy na obyvateľa, že chemické závody môžu pracovať uprostred miest a verejne a plánovite znečisťovať vodné toky, že sa stereotypne stavia odcudzený typ mestských sídlisk, alebo že sa ešte stále vyrába olovnatý benzín a automobily bez katalyzátorov, to nie je dôsledok neschopnosti ekonomiky, ale prejav toho, že systém účasti spoločenských subjektov na formulovaní hraníc, v ktorých má a môže ekonomika fungovať, je sterilný. Je to prejav absencie možnosti participácie spoločenských výrobcov na rozhodovaní o cieľoch, obsahu, zmysle, formách, kultúrnosti, efektoch a spôsoboch použitia výsledkov svojej práce. Ekonomika je ekonomikou ľudí a nie ekonomikou vecí. Z toho dôvodu boli a aj sú neúspešné prognózy, plány a uznesenia, ktoré sa orientujú len na materiálne stránky reprodukčného procesu, obchádzajúc človeka a systém jeho aktívnej účasti na realizácii spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov, a ktoré podceňujú skutočnosť, že materiálne zdroje nie sú len ekonomickým východiskom životnej úrovne a sociálneho rozvoja, ale predovšetkým výsledkom procesu, v ktorom sa človek, aktívne alebo pasívne, zúčastňuje na realizácii tohoto vlastníctva. Prekonanie negatívnych javov vo vývoji životnej úrovne nespočíva teda v samotnom prehľbovaní a precizovaní vecných a štruktúrnych aspektov jej ďalšieho vývoja, ale najmä v zdokonalení širšie chápaného systému riadenia. Ide o systém riadenia, v ktorom by vývoj ekonomiky nepodliehal uzavretému a izolovanému rozhodovaniu v rámci petrifikovaných inštitucionálnych štruktúr, ale v ktorom by všetky tieto štruktúry boli len nástrojom toho, aby sa človek stále viac stotožňoval so svojou prácou, aby sa v nej a prostredníctvom nej mohol rozvíjať a plnšie realizovať. Aby sa dôsledne naplnili slová: „Práca a iba práca musí byť meradlom hodnoty človeka, jeho spoločenskej prestíže a materiálnej životnej úrovne...“ [Gorbačov 1987].

Literatúra

- Abalkin, L. I.: *Dialektika socialistickej ekonomiky*. Bratislava, Pravda 1984.
- Adamíček, J.: *Môže byť teorie zbytnosti a nezbytnosti potrieb východiskem politiky maloobchodních cen?* Politická ekonomie 1968, č. 8, s. 729–742.
- Bronowski, J.: *Vzestup člověka*. Praha, Odeon 1985.
- Brožík, V.: *Hodnoty a významy*. Bratislava, Pravda 1984.
- Goldman, J. — Kouba, K.: *Hospodářský růst v ČSSR*. Praha, Academia 1969.
- Gorbačov, M.: *Nové myšlení je odpovědí na výzvu doby*. Prejav na XVIII. zjazde sovietskych odborov. Pravda 26. 2. 1987.
- Hronský, F.: *Teória životnej úrovne*. Bratislava, Pravda 1981.
- Janoušek, J. — Bokorová, V. a kol.: *Motivace a civilizační proměny*. Praha, Svoboda 1971.
- Klusoň, V.: *Hodnotová základna společenského plánování*. Praha, Academia 1985.
- Kohoutek, M.: *Aktuální otázky životní úrovně*. Plánované hospodářství 1964, č. 3, s. 1–11.
- Kornai, J.: *Prudký versus harmonický růst*. In: Ekonomické vědy v socialistických zemích 1977, č. 3. Praha, EÚ ČSAV.
- Kršáková, A.: *Porovnání kupní síly hodinové mzdy mezi ČSSR, NSR a Rakúskom*. Interný materiál. Bratislava, VÚSRP 1987.

- Kučerák, J. — Kršáková, A.: *Niektoré spoločensko-ekonomické súvislosti rozvoja potrieb a životnej úrovne v medzinárodnom rámci*. Politická ekonomie 1987, č. 2, s. 173—185.
- Laurent, J.: *Směry rozvoje bytové výstavby v evropských zemích*. Praha, ÚVTEI 1982.
- Marx, K.: *Základy kritiky politické ekonomie. Rukopisy „Grundrisse“, zv. 1*. Bratislava, Pravda 1974.
- Marx, K. — Engels, B.: *Vybrané spisy v piatich zväzkoch, zv. 1*. Bratislava, Pravda 1977.
- Marx, K. — Engels, B.: *Vybrané spisy v piatich zväzkoch, zv. 5*. Bratislava, Pravda 1978.
- Napoleoni, C.: *Ekonomické myšlení dvacátého století*. Praha, Academia 1968.
- Pisarevskij, G.: *Podstatou prestavby je demokracia*. Týždenník aktualít 1987, č. 6.
- Román, Z.: *Productivity and Economic Growth*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1982.
- Seiler, V.: *Filozofické otázky vedeckého riadenia spoločnosti*. Bratislava, Pravda 1983.
- Statistisches Handbuch für die Republik Österreich 1985*. Wien, ÖSZ 1985.
- Statistisches Jahrbuch 1985 für die Bundesrepublik Deutschland*. Wiesbaden, Statistisches Bundesamt 1985.
- Statistická ročenka bývania a výstavby v Európe 1985*. Zväzok XXIX. ENK Ženeva. New York, OSN 1986.
- Strelinger, P.: *Satira ako súčasť hľadania pravdy*. Výber 1987, č. 2.
- Turková, E.: *Vybavenosť domácností predmety dlhodobé spotřeby v letech 1967—1985*. Studie. Praha, VÚO 1987.
- Vasiliev, V.: *Demokracia a prestavba*. Pravda 11. 11. 1986.
- Večerník, J.: *Mzdová a príjmová diferenciácie: analýza některých problémů*. Studie. Praha, ÚFS ČSAV 1986.

Резюме

П. Кучерак: Жизненный уровень — повышение, или развитие?

Вместе с развитием и углублением социальных отношений и социально обусловленных потребностей повышается значение относительных элементов в категории жизненного уровня. В их рамках на передний план выступают, в частности, отношения жизненного уровня к количественным и качественным сторонам труда, затрачиваемого на удовлетворение потребностей, релятивизация удовлетворения потребностей в международных масштабах и, в конечном счете, отношение жизненного уровня к другим общественным ценностям, в частности, этическим, эстетическим и политическим.

На основе вышеуказанных связей автор анализирует и оценивает следующие противоречивые тенденции в развитии жизненного уровня в ЧССР:

1. Недооценка интернационализации потребностей
2. Экстенсивное развитие жизненного уровня
 - а) предпочтение количественных сторон жизненного уровня
 - б) медленный процесс инноваций в потреблении
 - в) низкая потребительская эффективность экономики
3. Противоречивость развития гомогенизации и дифференциации жизненного уровня.

Из анализа вытекает, что в протекавшем до сих пор развитии жизненного уровня преобладают тенденции к простому, количественному повышению, в ущерб эволюционным качественным характеристикам. Недооценка тенденций к интернационализации форм удовлетворения потребностей, медленное повышение «потребительской эффективности» экономики, замедление инновационного процесса в производстве и потреблении, компенсируются повышенным объемом общественного труда, приводящего скорее к накоплению имущества, чем к его функциональному использованию в пользу развития социальных отношений. Эти проблемы возрастают также в результате противоречивых элементов в развитии гомогенизирующих и дифференцирующих сторон жизненного уровня. Отсутствие соответствующего простора для дифференциации жизненного уровня на основе общественно организованного труда приводит к нежелательным направлениям и проявлениям дифференциации условий жизни вне этого труда или вследствие деформации его принципов.

С виду кажется, что негативные явления в протекавшем до сих пор развитии жизненного уровня коренятся в экономике, в ее неспособности преодолеть барьеры более быстрого возрастания ресурсов для такого развития жизненного уровня, в котором создались бы и большие возможности качественного развития. Экономика, однако, функционирует в таких временных, пространственных и социальных параметрах, которые определяют для нее прочие сферы общественной жизни. Замедляющие элемен-

ты в развитии жизненного уровня поэтому не следует считать следствием неспособности экономики, а, в первую очередь, проявлением того, что система участия общественных субъектов в формулировке пределов, в которых экономика должна и может действовать, бесплодна. Ввиду того, что экономика является экономикой людей, а не экономикой вещей, преодоление отрицательных сторон в развитии жизненного уровня состоит не только в углублении и уточнении вещественных и структурных аспектов его дальнейшего развития, а, в первую очередь, в совершенствовании шире понимаемой системы управления, в которой должно повышаться активное участие человека в реализации общественной собственности на средства производства, его участие в принятии решений относительно целей, содержания, смысла, форм, культурности, эффектов и способов затрат труда и применения его результатов.

Summary

J. Kučerák: Living Standard — Growth or Development?

With the development and intensification of social relations and of socially conditioned needs, the relative elements involved in the living-standard category are growing in importance. Within their framework, particular weight is attached to relations between the living standard and both the quantitative and qualitative aspects of the work expended in satisfying needs, to the relativization of the satisfaction of needs on the international scale, and ultimately to the relation of the living standard to other social values — in particular to ethical, aesthetic and political values.

On the basis of the implications referred to above, the following contradictory tendencies asserting themselves in the development of the living standard in Czechoslovakia are analyzed and evaluated:

1. Underestimation of the internationalization of needs
2. Extensive development of the living standard
 - a) preference for quantitative aspects of the living standard
 - b) slow innovation processes in consumption
 - c) low consumer efficiency of economy
3. Inconsistencies in the development of homogenization and differentiation of the living standard

It follows from the analysis that, in the development of the living standard that has taken place so far, tendencies to a simple, quantitative growth predominate to the detriment of developmental, qualitative characteristics. The underestimation of tendencies to the internationalization of forms of the satisfaction of needs, the slow growth of "consumer efficiency" in economy, the deceleration of the innovation process in both production and consumption are compensated by an enhanced volume of social labour which leads to an accumulation of property rather than to its functional use for the benefit of the development of social relations. These problems continue increasing also by virtue of contradictory elements in the development of the homogenization and differentiation aspects of the living standard. The absence of an appropriate space for the differentiation of the living standard on the basis of socially organized work conduces to undesirable trends and manifestations of the differentiation of living conditions outside this work, or to a deformation of its principles.

From the outside, the negative phenomena in the development of the living standard until our time seem to have their origin in economy, in its incapability of overcoming the barriers of an accelerated growth of resources for such a development of the living standard which would enhance the possibilities of qualitative development. Economy, however, functions in temporal, spacial and social parameters delimited for it by the other spheres of social life. Hence it follows that the retardative elements in the development of the living standard should not be regarded as a consequence of the inefficiency of economy, but primarily as a manifestation of the sterility of the system of the participation of social subjects in the formulation of limits within which economy should and could function. Since economy is an economy of human beings and not an economy of things, the overcoming of negative aspects in the development of the living standard consists not only in the elaboration and a more precise formulation of the objective and structural aspects of its further development, but first of all in the improvement of a more broadly conceived system of management which should be aimed at an intensification of man's active participation in realizing the social ownership of production means, and at his increased participation in decision-making in connection with the goals, content, sense, forms, cultural level, effects, and ways of expending work and putting its results to advantage.